

O povijesnome gramatičkom nazivlju na *Portal hrvatskih gramatika do ilirizma*

U radu se prikazuje način označivanja gramatičkoga nazivlja proveden u okviru projekta *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma – RETROGRAM* (HRZZ, IP-2018-01-3585), koji se provodio u Institutu za hrvatski jezik od 25. studenoga 2019. do 24. studenoga 2023., a čiji je središnji rezultat *Portal hrvatskih gramatika do ilirizma* (<https://retrogram.jezik.hr/portal-hrvatskih-gramatika-do-ilirizma/>).¹

Projekt *RETROGRAM* (<https://retrogram.jezik.hr/>) obuhvaćao je, među ostalim, višerazinsko označivanje transkribiranoga ili prevedenoga teksta odabranih hrvatskih dopreporodnih gramatika i njihovo povezivanje sa slikama izvornoga teksta (faksimilima). Cilj projekta bio je izraditi portal hrvatskih gramatika dopreporodnoga razdoblja sa slikama izvornika, metapodacima i tekstovima transkripcija ili prijevoda odabranih gramatika, omogućiti pretraživost gramatika na morfološkoj razini po zadanim elementima pretrage i nazivlja u gramatikama pisanim hrvatskim jezikom, istražiti i opisati gramatike te izraditi popis hrvatskoga dopreporodnog gramatičkog nazivlja s kraticom gramatike u kojoj se pojedini nazivi nalaze. Također je već prvotna zamisao bila da portal bude otvorenoga pristupa s mogućnošću trajnoga razvoja nakon dovršetka projekta, a pridonio bi očuvanju zastupljene građe i baštine te omogućio daljnja istraživanja. Opravdanost i nužnost pokretanja takvoga projekta, prikaz određenih problema i periodičnih rezultata rada na projektu te opis i objašnjenje digitalnih izdanja i označivanja gramatičkih kategorija i računalni aspekti uspostave *Portala hrvatskih gramatika do ilirizma* već su obrazloženi u nekoliko radova.

Rad na projektu *RETROGRAM* od samih je početaka bio obilježen dvama glavnim izazovima: 1. različite gramatike svesti na zajedničku strukturu potrebnu za jednoznačno označivanje 2. osmisлити model označivanja gramatika jer nije postojao repozitorij koji bi sadržavao pretražive digitalizirane gramatike ni model koji bi se na njih mogao primijeniti.

¹ Kako je *Portal* zamišljen za trajni razvoj nakon dovršetka projekta *RETROGRAM*, rad je od početka 2024. djelomice nastavljen u okviru projekta *Razvoj i primjena modela za normalizaciju grafije starih latiničnih tiskanih tekstova (MONOGRAM)* voditelja Vuka-Tadije Barbarića, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Ponovno se intenzivirao od 1. siječnja 2025. institutskim projektom *Portal hrvatskih gramatika* voditeljice Marijana Horvat. Stoga je ovaj rad nastao u okviru navedenih dvaju projekata. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorne su samo autorice te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Naime, nisu sve gramatike pisane hrvatskim jezikom niti su sve gramatike hrvatskoga jezika.

Hrvatske gramatike sa stranim metajezikom sadržavaju obilnu hrvatsku građu u sklonidbenim paradigmama, paradigmama sprežanja i hrvatskim primjerima. Gramatike stranih jezika (talijanskoga, latinskoga, njemačkoga) zbroju hrvatskih gramatika pridružuju odlomke i primjer na hrvatskome te hrvatski kao metajezik. Da bi se tako različite gramatike mogle svesti na zajedničku strukturu, što je bio preduvjet za izradu digitalnih izdanja i označivanje, morale su biti transkribirane suvremenim slovopisom (ako su pisane hrvatskim jezikom i starom grafijom) ili prevedene na hrvatski jezik (ako su pisane stranim jezikom). Zato govorimo o označivanju transkribiranoga ili prevedenoga teksta odabranih hrvatskih dopreporodnih gramatika. Način označivanja osmišljen je i izrađen u sklopu spomenutoga projekta *RETROGRAM*. Oznake su izrađene prema smjernicama TEI-ja (Text Encoding Initiative) za humanističke znanosti i ujednačene su pod standardnojezičnim nazivima za sve gramatike. Za sve je gramatike izrađeno i TEI zaglavlje te se sve oznake i upute nalaze u zaglavlju digitalnoga izdanja svake gramatike. Označivale su se dvije skupine: primjeri paradigma u svim odabranim gramatikama i nazivlje u gramatikama pisanim hrvatskim jezikom. U ovome ćemo se prilogu osvrnuti samo na nazivlje i označivanje nazivlja.

Višejezičnost hrvatskih gramatika

Višejezičnost je temeljno obilježje hrvatskih gramatika 17. i 18. stoljeća te se hrvatski jezik u tim gramatikama opisivao kontrastivnom metodom. Taj je podatak važan za razumijevanje specifičnih okolnosti u kojima se izgrađivao hrvatski književni jezik i ostvarivao svoju autonomnost na jezičnoj karti tadašnje Europe. Kao što je poznato, Bartol Kašić prvu je hrvatsku gramatiku (*Institutionum linguae Illyricae libri duo*, 1604.) sastavio na latinskome jeziku i prema modelu latinske gramatike. Time je latinski bio uključen u prve pokušaje normiranja hrvatskoga jezika, a istodobno je, kao univerzalni europski jezik znanosti i književnosti, pridonio njegovoj afirmaciji na jezičnome zemljovidu Europe. S druge strane, Jakov Mikalja u svojoj gramatici talijanskoga jezika (*Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*, 1649./1651.) donosi hrvatske inačice gramatičkoga nazivlja i tumačenja jezičnih sadržaja na hrvatskome jeziku, što daje jasnu sliku o stupnju izgrađenosti hrvatskoga specijalnog leksika u prvoj polovici 17. stoljeća. Toma Babić i Lovro Šitović franjevački su gramatičari koji su latinsku gramatiku prilagođivali materinskomu idiomu učenika uvodeći u nekim dijelovima hrvatski kao metajezik gramatičkoga opisa. Stoga su njihove gramatike također važan izvor dopreporodnoga jezikoslovnog nazivlja. U skladu s prosvjetiteljskim nazorima o prosvjećivanju puka i širenju jezične naobrazbe među stanovnicima slavonskih krajeva sastavljaju se udžbenici koji u različitim omjerima obuhvaćaju i gramatičku i leksičku razinu uključujući i druge dodatke, poput primjera konverzacije ili obrazaca pisama. U tome su se poslu istaknula trojica jezikoslovaca: Blaž Tadijanović, Matija Antun Relković i Marijan Lanosović. Blaž Tadijanović 1761. godine objavljuje prvi slavonski udžbenik za

učenje ilirskoga i njemačkoga jezika pod nazivom *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, 1767. godine izlazi dvojezična *Nova slavonska i nimačka gramatika* (*Neue Slavonische und Deutsche Grammatik*) Matije Antuna Relkovića, a 1778. godine *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* Marijana Lanosovića. Lanosović je 1776. objavio hrvatskim metajezikom pisan udžbenik latinskoga jezika *Uvod u latinsko riči slaganje s nikima nimačkog jezika biličkama*.

Označivanje gramatičkoga nazivlja

Ovom ćemo prigodom pokazati proces označivanja gramatičkoga nazivlja u Mikaljinoj, Tadijanovićevoj i latinskoj Lanosovićevoj gramatici te rezultate toga rada na *Portal hrvatskih gramatika do ilirizma*², odnosno konkretnu primjenu vidljivu korisnicima *Portala*.

Nazivi su se označivali elementom “term” i obvezatno su se povezivali preko atributa “corresp” s odgovarajućim nazivima iz popisa u zaglavlju digitalnoga izdanja gramatika. Moguće je bilo povezati više od jednoga naziva s određenim izrazom. Na temelju rečenoga donosimo primjere označivanja po gramatikama.

- a) Jakov Mikalja, *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*

```
<pb n="3"/>
```

```
<p>OD <term corresp="#imenica #pridjev">IMENA</term></p>
```

```
<p>Dvi su vrste <term corresp="#imenica #pridjev">imena</term>: <term  
corresp="#imenica">ime stojeće</term> i <term corresp="#pridjev">ime  
ganutivo</term>. Ono je <term corresp="#imenica">ime stojeće</term> koje samo po  
sebi može stati u besjedi, kakoti čovjek hodi, koni trči. A <term corresp="#pridjev">ime  
ganutivo</term> je koje ne može stati sam po sebi bez <term corresp="#imenica">imena  
stojećega</term>, kakoti ovo ime dobar, dobra, dobro <term  
corresp="#pridjev">ganutivo</term> je <term corresp="#pridjev">ime</term> jer se  
nahodi sad s jednim, sad s drugim <term corresp="#imenica">imenom  
stojećijem</term> i tako rećemo: dobar čovjek, dobra žena, dobro dijete, i tako od  
ostalih</p>
```

² Portal je tehnički i programski izradio Josip Mihaljević.

- b) Blaž Tadijanović, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*

```
<pb n="121"/>
<p>DRUGI DIL </p>
<p>U KOMU SE UZDRŽAJE NAČIN OD <term
corresp="#l_sklonidba">PRIGIBANJA</term> <term
corresp="#imenica">IMENA</term></p>
<p><term corresp="#jedinina">Broj jednostruki</term> einfache Zahl</p>
```

- c) Marijan Lanosović, *Uvod u latinsko riči slaganje s nikima nimačkog jezika biližkama*

```
<pb n="6"/>
<p><term corresp="#jedinina">Jednostavno</term></p>
<p><term corresp="#padez">Spadanje</term></p>

<pb n="7"/>
<p><term corresp="#mnozina">Većestavno</term></p>
```

Ovdje moramo naglasiti da se označeni primjeri uvijek promatraju u kontekstu i prema oprimjerivanjima. Tako, primjerice, i Mikalja i Lanosović u kategoriji imenskih riječi imaju temeljni naziv *ime*, što se odnosi na imenicu i pridjev te se to tako i označuje (npr. Mikalja: <p>Dvi su vrste <term corresp="#imenica #pridjev">imena</term>). Obojica dodavanjem atributa izvode nazive za posebna značenja, pa je imenica *ime stojeće* u Mikalje, a *ime posobito ili samostavno* u Lanosovića, dok je pridjev *ime ganutivo* (Mikalja), odnosno *ime pristavljeno ili primitljivo* (Lanosović).

Međutim, ako se sam naziv *ime*, bez atributa, upotrebljava u podnaslovu o imenicama i odnosi se samo na imenice, odnosno kad je iz konteksta bilo nedvojbeno jasno da se naziv *ime* odnosi samo na imenicu, tad je to tako i bilo označeno (npr. Mikalja: <p>Drugi <term corresp="#clan">članak</term> <term corresp="#muski">muški</term> lo stavlja se prid <term corresp="#imenica">imenom</term> koje počimlje slovom s,...) te je oznaka bila <term corresp="#imenica">, a ne <term corresp="#imenica #pridjev">. Isto se primjenjuje i u poglavlju o pridjevima oprimjerjenja.

Da su za označivanje bitna oprimjerivanja naziva u gramatikama, pokazuje potvrda iz Tadijanovićeve gramatike, npr. <term corresp="#G_prezent">vrime sadanje</term>, <term corresp="#G_futur_I">došasto</term> ili <term corresp="#G_perfekt">prošasto</term>, na priliku: ja jesam – ich bin, ja ljubim – ich liebe; ja sam bio – ich bin gewesen, ja sam ljubio – ich habe geliebet; ja ću biti – ich werde seyn, ja ću ljubiti – ich werde lieben.</p> jer upravo primjeri upućuju na značenje naziva.

Ovako rezultati pretrage naziva izgledaju na *Portal hrvatskih gramatika do ilirizma*:

Rezultati rada na projektu *RETROGRAM* inovativni su ne samo u hrvatskoj nego i u europskoj filologiji jer je stvoren model za buduća slična istraživanja. Pozivamo vas da posjetite stranicu <https://retrogram.jezik.hr/portal-hrvatskih-gramatika-do-ilirizma/>.

RETROGRAM

vrsta naziva: jednina

pretraži

jedini ili jednostavni	jednostavnog broja
Jednostavno	Jednostavno
j[ednostavnog] b[roja]	Jednostavno
Jednostavno	j[ednostavnog] b[roja]
jedinog broja	j[ednostavnog] b[roja]
j[ednostavnog] b[roja]	j[ednostavnog] b[roja]

vrsta naziva: pluskvamperfekt

pretraži

ciloprošasto	Ciloprošasto vrime	Ciloprošasto vrime
Ciloprošasto	Ciloprošasto vrime	Ciloprošasto vrime
Ciloprošasto	Ciloprošasto vrime	Ciloprošasto vrime
Ciloprošasto	Ciloprošasto vrime	Ciloprošasto vrime

Marijan Lanosović, Uvod u latinsko riči slaganje s nikima nimačkog jezika biližkama za korist slovinskih mladića složen (1776.)